

Bogusław Wójcik<https://orcid.org/0000-0001-8886-9787>

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Rzeszowie,

Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Tarnowie

GENEZA, STRUKTURA ORGANIZACYJNA, ZADANIA ORAZ METODY PRACY ZARZĄDU POLITYCZNO-WYCHOWAWCZEGO MSW (1981–1989)

Utworzenie 1 listopada 1981 r. Zarządu Polityczno-Wychowawczego (ZPW) w MSW stanowiło wypadkową wielu czynników. Za utworzeniem podobnej struktury, odpowiedzialnej za wychowanie ideowe i polityczne funkcjonariuszy oraz propagandę MO na zewnątrz resortu, optował od połowy lat siedemdziesiątych gen. Bogusław Stachura¹. Jednym z celów powołania ZPW było przeciwstawienie się skutkom, które niesła rewolucja Solidarności, oddziaływająca także na funkcjonariuszy, żołnierzy i pracowników tego resortu². Wpływ na powołanie ZPW miało także przejęcie 28 lipca 1981 r. kierownictwa w MSW przez gen. Czesława Kiszczaka, który wprowadził w resorcie rozwiązania i doświadczenia ze struktur wojskowych, nie zawsze tam akceptowane. Powstanie specjalnego aparatu politycznego, mającego za zadanie dyscyplinowanie także kadr MO i SB, stawalo się ponadto elementem trwających już wówczas przygotowań do wprowadzenia stanu wojennego³.

Decyzja ta była krokiem desperackim i anachronicznym. Dynamika przemian dokonujących się zarówno w przestrzeni społeczno-politycznej, jak i w sferze wartości i idei była już nie do zatrzymania. Pod koniec lat osiemdziesiątych procesy te zaowocowały transformacją systemową w Polsce i w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Przedstawienie zarysu struktur organizacyjnych, zadań oraz metod pracy ZPW jest o tyle interesujące, że o jego funkcjonowaniu wspominają

¹ D. Wicenty, *Zgnile jabłka, zepsute skrzynki i złe powietrze. Dysfunkcje w Służbie Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, Gdańsk–Warszawa 2018, s. 272–273.

² „Lata 1980–1981 w dziejach Służby Bezpieczeństwa należały do szczególnie trudnych. Miała ona przeciwko sobie większość społeczeństwa popierającego »Solidarność«. Na funkcjonariuszy SB sypały się [...] gromy, wytworzyła się atmosfera wrogości i oddziaływania destrukcyjnego na umysły pracowników aparatu ideologii solidarnościowej i opozycyjnej. Oddziaływało to negatywnie na postawy i zachowania funkcjonariuszy SB i MO” (H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 368).

³ „Kiszczak wprowadził do struktury resortu pion polityczno-wychowawczy mający zwiększyć dyscyplinę i podnieść morale po »zamięcie« wywołanym przez »Solidarność«: w centrali działał Zarząd Polityczno-Wychowawczy, w komendach wojewódzkich zaś wydziały polityczno-wychowawcze” (P. Pleskot, *W cieniu centrali. Struktury pionu SB Komendy Stołecznej MO i Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych w latach 1975–1990*, Warszawa 2018, s. 17).

autorzy bardzo nielicznych publikacji, które zawierają jedynie podstawowe informacje w tym zakresie.

Przygotowania do utworzenia ZPW

Z perspektywy samych funkcjonariuszy MSW resort ten od połowy lat siedemdziesiątych, ale przede wszystkim w latach 1980–1981 został poddany „ciężkiej próbie”, która miała – jak podkreślano w ramach wewnętrznych analiz – podwójny wymiar. Po pierwsze, następujący w tym okresie rozwój opozycji politycznej, ataki ze strony tzw. ośrodków dywersji ideologicznej i w końcu powstanie NSZZ „Solidarność” sprawiły, że „niepomierne wzrosły” zadania stawiane przed wszystkimi służbami MSW. Po drugie, wpływ tych uwarunkowań społeczno-politycznych oddziaływał na „morale” samych funkcjonariuszy i pracowników MSW. Zjawiska te były już na tyle wyraźne, że opisywano je na poziomie prac magisterskich powstających w Akademii Spraw Wewnętrznych (ASW). Autor jednego z takich opracowań zauważał: „Rozbicie systemu uznawanych przez funkcjonariuszy wartości i ich gotowości do obrony socjalistycznej ojczyzny stało się jednym z głównych elementów w doktrynie politycznej ekstremalnych działaczy KSS KOR oraz »Solidarności«. Atakując zasady ustroju socjalistycznego w Polsce, opozycja polityczna systematycznie nasilała atak na władze państwowe, partię oraz resort spraw wewnętrznych. [...] Intensywna indoktrynacja, nierzadko uzupełniana wspomnianymi wyżej środkami przymusu, stopniowo zaczynała owocować w postaci określonych zachowań funkcjonariuszy i pracowników cywilnych resortu. Świadczyło to o uleganiu przez funkcjonariuszy MO i SB wpływom przeciwnika”⁴. Jednym z wymienionych efektów tej działalności było powstanie 1 czerwca 1981 r. Ogólnopolskiego Komitetu Założycielskiego Związku Zawodowego Funkcjonariuszy MO⁵.

Zanim jeszcze Kiszczak pojawił się w MSW, jego poprzednik, gen. dyw. Mirosław Milewski, na mocy decyzji nr 4 z 31 marca 1981 r. powołał w resorcie Centralny Zespół Kierowania Działaniami Polityczno-Wychowawczymi. Na jego czele stanął płk Jerzy Rynkowski, dyrektor Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, a w składzie znaleźli się gen. bryg. Władysław Jura, zastępca dowódcy Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) ds. politycznych, oraz pułkownicy: Jakub Chmiel, zastępca dowódcy Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych (NJW) MSW ds. politycznych, Henryk Granat, sekretarz Komitetu Dzielnicowego (KD) PZPR w MSW, Włodzimierz Muranowski, zastępca komendanta ASW, i Romuald

⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 001834/2314, Lenart Kazimierz, „Służba polityczno-wychowawcza w systemie politycznym WUSW”, praca magisterska napisana pod kierunkiem płk. dr. M.C. Niedziałka, Instytut Nauk Społeczno-Politycznych ASW, Warszawa 1985, k. 28–29.

⁵ G. Majchrzak, *Rozpracowanie organów kierowniczych NSZZ „Solidarność” przez Służbę Bezpieczeństwa 1980–1982*, Warszawa 2021, s. 52–59.

Łabanow, redaktor naczelny „W Służbie Narodu”. Wspomniane gremium oprócz „normalnej pracy ideowo-wychowawczej” miało się zająć rozwinięciem „działań polityczno-wychowawczych”. Według gen. Milewskiego wymagały tego sytuacja wewnętrzna i zewnętrzna stawiająca przed „funkcjonariuszami, żołnierzami i pracownikami resortu coraz bardziej złożone i trudne zadania”, a także nasilające się „agresywne ataki wrogów socjalizmu na organy ścigania PRL, a w szczególności Służbę Bezpieczeństwa i Milicję Obywatelską”⁶.

Zespół płk. Rynkowskiego stawiał sobie za cel kształtowanie zrozumienia i pełnego poparcia dla polityki partii i rządu w zmienionych warunkach działania; zwiększenie dyspozycyjności kadry resortu spraw wewnętrznych i uodpornianie jej na ataki sił antysocjalistycznych; pogłębianie i utrwalanie więzi ideowo-politycznej, zawodowej i partnerskiej wszystkich funkcjonariuszy, żołnierzy, pracowników cywilnych, emerytów, rencistów oraz ich rodzin; kształtowanie pożądanych cech osobowych, a szczególnie wzorowych postaw ideowo-moralnych funkcjonariuszy, żołnierzy, pracowników cywilnych resortu spraw wewnętrznych; konsolidowanie poszczególnych służb i pionów organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych; umacnianie więzi funkcjonariuszy, żołnierzy i pracowników resortu z żołnierzami „ludowego” Wojska Polskiego. Podstawowe formy działania tego zespołu miały stanowić wydawnictwa agitacyjne, informacje problemowe, propaganda i agitacja słowna, opracowania podstawowe z zakresu funkcjonowania partii i organów resortu spraw wewnętrznych oraz propaganda wizualna.

Członkowie zespołu mieli opracować „ocenę i komentarz do podejmowanych przez niektóre organizacje partyjne i kolektywy pracownicze jednostek terenowych MO – rezolucji i uchwał kierowanych do instancji partyjnych i służbowych; materiał pt. »Ocena i komentarze dotyczące wrogich działań przeciw funkcjonariuszom resortu spraw wewnętrznych«; cykl materiałów dot. politycznego oblicza nielegalnej organizacji KSS »KOR« i jej działaczy» oraz „przygotować grupę lektorów do wyjazdu na spotkania z aktywnym partyjno-służbowym jednostek terenowych resortu spraw wewnętrznych”⁷. Wśród spraw do załatwienia „w pierwszej kolejności” uwagę zwraca pierwsza z nich, która odwołuje się do prób tworzenia Związku Zawodowego Funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej, do czego ostatecznie nie dopuszczono – w to miejsce utworzono rady funkcjonariuszy MO.

Powstanie Zarządu Polityczno-Wychowawczego wpisywało się w podjętą przez gen. Kiszczaka reorganizację resortu oraz związane z nią przetasowania kadrowe. W ramach przygotowań do powołania tego zarządu minister spraw wewnętrznych

⁶ AIPN, 0437/2, t. 1, Decyzja nr 4 Ministra Spraw Wewnętrznych o powołaniu Centralnego Zespołu Kierowania Działaniami Polityczno-Wychowawczymi w resorcie spraw wewnętrznych, Warszawa, 31 III 1981 r., k. 18.

⁷ *Ibidem*, Informacja o pracy Centralnego Zespołu Kierowania Działaniami Polityczno-Wychowawczymi w resorcie spraw wewnętrznych, powołanej decyzją ministra spraw wewnętrznych z 31 III 1981 r., Warszawa, 8 IV 1981 r., k. 22–23.

na mocy decyzji nr 12/81 z 30 lipca 1981 r. powołał zespół do opracowania założeń i organizacji pionu polityczno-wychowawczego w resorcie, a jego przewodniczącym został rektor ASW płk prof. dr hab. Tadeusz Walichnowski⁸. Zgodnie z tym normatywem zespół miał opracować „założenia i organizację pionu polityczno-wychowawczego” i przedstawić go ministrowi do 15 sierpnia 1981 r. Należy domniemywać, że efektem prac tego gremium stały się „Wytyczne w zakresie pracy polityczno-wychowawczej i szkoleniowo-propagandowej w jednostkach organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych po IX Nadzwyczajnym Zjeździe PZPR”, zatwierdzone przez gen. Kiszczaka 25 sierpnia⁹. W tym samym dniu na mocy decyzji nr 14/81 ministra spraw wewnętrznych została powołana Grupa Operatywnego Kierowania Działaniami Polityczno-Wychowawczymi w MSW¹⁰. Przewodniczącym grupy został zastępca dowódcy WOP ds. politycznych gen. bryg. Władysław Jura¹¹. Była to jednostka przejściowa, która miała przejąć zarządzanie działaniami polityczno-wychowawczymi od Centralnego Zespołu Kierowania Działaniami Polityczno-Wychowawczymi w resorcie spraw wewnętrznych i funkcjonować do „czasu powołania etatowego aparatu politycznego w MSW”¹². Przed członkami grupy postawiono zadanie wypracowania „głównych kierunków i treści, a także form i metod działalności ideowo-wychowawczej i propagandowo-agitacyjnej prowadzonej wśród funkcjonariuszy, żołnierzy i pracowników cywilnych resortu spraw wewnętrznych”¹³.

⁸ Członkami tego zespołu zostali: płk Zbigniew Nowicki (ASW), kpt. Jerzy Żyżylewicz (ASW), kpt. Czesław Żmuda (Dowództwo WOP), płk Jakub Chmiel (Dowództwo NJW MSW), mjr Kazimierz Szapował (KD PZPR w MSW), płk Mieczysław Sobolewski (Departament Kadr). AIPN, 01369/13, Decyzja nr 12/81 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie powołania zespołu do opracowania założeń i organizacji pionu polityczno-wychowawczego w resorcie spraw wewnętrznych, Warszawa, 30 VII 1981 r., b.p.

⁹ AIPN, 01369/13, Wytyczne w zakresie pracy polityczno-wychowawczej i szkoleniowo-propagandowej w jednostkach organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych po IX Nadzwyczajnym Zjeździe PZPR, Warszawa, 25 VIII 1981 r., b.p.; *ibidem*, Załącznik do Decyzji nr 14/81 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie powołania Grupy Operatywnego Kierowania Działaniami Polityczno-Wychowawczymi w resorcie spraw wewnętrznych, Warszawa, 25 VIII 1981 r., b.p.

¹⁰ *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990)*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013, s. 69.

¹¹ Członkami grupy zostali: mjr Wiesław Poczmanski (I sekretarz KD PZPR w MSW), płk dr Włodzimierz Muranowski (zastępca komendanta ASW), płk Bronisław Grzelak (zastępca dyrektora Departamentu Kadr MSW), płk Leon Dąbrowski (zastępca dyrektora Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego), płk Józef Pechal (zastępca dyrektora Gabinetu Ministra MSW), płk dr hab. Karol Sławik (zastępca dyrektora Biura Kryminalnego KG MO), płk Tadeusz Kurcz (pełnomocnik ministra spraw wewnętrznych ds. związków zawodowych pracowników cywilnych), płk Czesław Żmuda (zastępca szefa Zarządu Politycznego WOP), płk Romuald Łabanow (redaktor naczelny „W Służbie Narodu”), płk Jan Tarkiewicz (sekretarz Komitetu PZPR NJW MSW), mjr Zofia Bojarska-Zygler (przewodnicząca Krajowego Zespołu ds. Kół Rodziny Milicyjnej), kpt. Zbigniew Ostrowski (przewodniczący Zarządu Dzielnicowego ZSMP w MSW).

¹² AIPN, 01369/13, Decyzja nr 14/81 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie powołania Grupy Operatywnego Kierowania Działaniami Polityczno-Wychowawczymi w resorcie spraw wewnętrznych, Warszawa, 25 VIII 1981 r., b.p.

¹³ *Ibidem*.

Utworzenie i struktura ZPW

Zarząd Polityczno-Wychowawczy MSW został powołany 1 listopada 1981 r. Zarządzenie nr 042/81 ministra spraw wewnętrznych z 30 października 1981 r. wskazuje, że ZPW znalazł się pod kontrolą szefa Służby Polityczno-Wychowawczej¹⁴. Według Etatu nr A-037/2 w skład ZPW wchodziły następujące komórki: Kierownictwo, Wydział I – Organizacyjno-Informacyjny, Wydział II – Szkolenia i Propagandy, Wydział III – Kultury, Wydział IV – Organizacji Społecznych, Wydział V – Prasowy, oraz Samodzielna Sekcja Ogólna¹⁵. Pomiędzy 1981 a 1985 r. liczba funkcjonariuszy zatrudnionych w centrali ZPW w Warszawie spadła z 95 do 81. Na etacie Wydziału I w 1985 r. zatrudnieni byli naczelnik wydziału w randze pułkownika, zastępca naczelnika wydziału, starszy specjalista, 2 specjalistów, 7 starszych inspektorów – wszyscy w randze podpułkownika, 4 inspektorów w randze majora oraz sekretarka-maszynistka w randze starszego sierżanta. W skali całego kraju na koniec 1984 r. w ZPW obsadzone były 1093 etaty¹⁶.

Zgodnie z przywołanym zarządzeniem ZPW podlegał szefom Służby Polityczno-Wychowawczej MSW, którymi byli kolejno: gen. bryg. Edward Tyrała (listopad 1981 – listopad 1983 r.)¹⁷, gen. bryg. Władysław Jura (grudzień 1983 – grudzień 1984 r.), Andrzej Gdula (grudzień 1984 – sierpień 1986 r.) oraz Czesław Staszczak (luty 1987 – listopad 1989 r.)¹⁸. Funkcję dyrektora Zarządu Polityczno-Wychowawczego, a zarazem zastępcy szefa Służby Polityczno-Wychowawczej pełnił od 1 grudnia 1981 do 30 listopada 1989 r. płk Eugeniusz Grabowski, w październiku 1986 r. awansowany do stopnia generała brygady¹⁹. Zarządowi w centrali

¹⁴ AIPN, 01225/718, Zarządzenie nr 042/81 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 30 października 1981 r. w sprawie powołania, organizacji i zakresu działania pionu polityczno-wychowawczego w resorcie spraw wewnętrznych, Warszawa, 30 X 1981 r., k. 32–43.

¹⁵ AIPN, 01728/163, Etat Nr A-037/2 Zarządu Polityczno-Wychowawczego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Warszawa, 4 VII 1985 r., k. 136.

¹⁶ AIPN, 1585/354, Notatka dotycząca struktury organizacyjnej i stanu etatowego pionu polityczno-wychowawczego w resorcie spraw wewnętrznych, Warszawa, 1 XII 1984 r., k. 6.

¹⁷ AIPN, 1585/3232, Zarządzenie nr 055/81 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 listopada 1981 r. w sprawie zakresu działania członków kierownictwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, k. 27–30. Zgodnie z zarządzeniem gen. Tyrała nadzorował: „Zarząd Polityczno-Wychowawczy, Redakcję »W Służbie Narodu«, Pełnomocnika Ministra Spraw Wewnętrznych do spraw Współpracy z Radami Funkcjonariuszy MO, Pełnomocnika Ministra Spraw Wewnętrznych do Spraw Pracowniczych” oraz współdziałał z „Komitetem Dzielnicy PZPR w MSW” oraz reprezentował „Kierownictwo MSW wobec organizacji społeczno-politycznych działających w MSW” (*ibidem*, k. 29).

¹⁸ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 63.

¹⁹ Eugeniusz Grabowski, s. Stanisława, ur. 9 XI 1933 r. w Wólce Przybójeckiej, zm. 5 XII 2022 r. Słuchacz kursu wykładowców MBP (1953–1954), wykładowca Wyższej Szkoły Oficerskiej MO (1954–1955), starszy inspektor Oddziału Szkolenia KG MO (1956–1963), naczelnik wydziału Biura Prewencji i Ruchu Drogowego KG MO (1964–1967), redaktor naczelny „W Służbie Narodu” (1968–1980), dyrektor Biura Prewencji w KG MO (1980–1981), dyrektor Zarządu Polityczno-Wychowawczego, zastępca szefa Służby Polityczno-Wychowawczej (1981–1989), Szef WUSW w Częstochowie (1989–1990), zwolniony ze służby

od lipca 1983 r. podlegały wydziały polityczno-wychowawcze w WUSW, kierowane przez zastępców szefów ds. polityczno-wychowawczych, w RUSW zastępcy szefów ds. polityczno-wychowawczych, a w jednostkach ZOMO zastępcy dowódców ds. polityczno-wychowawczych²⁰. Działalność struktur Służby Polityczno-Wychowawczej MSW określały stosowne normatywy – tzw. zakresy działania²¹.

O randze, jaką nadano tym strukturom, świadczyło zarządzenie ministra spraw wewnętrznych z lipca 1982 r. włączające kierowników tego pionu w kształtowanie polityki kadrowej MSW, przede wszystkim w aspekcie ideowo-moralnym. Zastępcy kierowników wymienionych jednostek służbowo podlegali swym bezpośrednim przełożonym, jednak w zakresie działalności ideowo-wychowawczej byli w obrębie tych jednostek autonomiczni, podlegali jedynie szefom nadrzędnych organów polityczno-wychowawczych, a tym samym byli „przełożonymi wszystkich funkcjonariuszy, z wyjątkiem pozostałych zastępców kierowników jednostek MO”²². Mieli oni uczestniczyć (przy współudziale pierwszych sekretarzy komitetów PZPR) w „opiniowaniu i wypracowywaniu decyzji dotyczących wyznaczania i zwalniania ze stanowisk służbowych, mianowania, wyróżniania funkcjonariuszy i pracowników cywilnych oraz zwalniania funkcjonariuszy ze służby w MO”²³. W jednostkach, w których nie utworzono stanowisk polityczno-wychowawczych, ich kierownicy w sprawach kadrowych mieli konsultować się z pierwszymi sekretarzami komitetów PZPR oraz oficerami ds. polityczno-wychowawczych²⁴. Prerogatywy kierowników jednostek, ich zastępców ds. polityczno-wychowawczych oraz sekretarzy komitetów PZPR we wskazanym zakresie polityki kadrowej nie zostały jasno określone. W omawianym zarządzeniu wskazano jedynie, że wszystkich wymienionych decydentów „powinna cechować ideowość, szczerość, pryncypialność i kultura

31 VII 1990 r. (AIPN, 2460/1, Kartoteki funkcjonariuszy, Eugeniusz Grabowski, s. Stanisława). „P[u]lk[ownik] Grabowski Eugeniusz pracę w resorcie spraw wewnętrznych rozpoczął w dniu 1 VIII 1953 r. Na stanowiskach kierowniczych pełni służbę od 1964 r. Posiada długoletnie doświadczenie na odcinku szkolenia politycznego. W latach 1968–1980 był redaktorem naczelnym »W Służbie Narodu«. Poznał dokładnie całokształt problemów występujących w jednostkach Centrali MSW i pionach terenowych MO. Umiejętnie organizuje pracę i kieruje podległym kolektywem. Cieszy się dużym autorytetem. Jest ideowym i oddanym członkiem partii. Reprezentuje wysoki poziom wiedzy politycznej, zawodowej i ogólnej. Aktywista KZ i KD PZPR” (AIPN, 710/471, Wniosek ministra MSW Czesława Kiszcza do kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR Michała Atlasa o zatwierdzenie Eugeniusza Grabowskiego na stanowisko dyrektora Zarządu Polityczno-Wychowawczego MSW, Warszawa, 16 XI 1981 r., k. 149).

²⁰ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 3, s. 13.

²¹ AIPN, 1585/847, Zakres działania Służby Polityczno-Wychowawczej MSW, b.m., b.d., k. 145–149; *ibidem*, Ramowy zakres działania Wydziału Polityczno-Wychowawczego WUSW, b.m., b.d., k. 150–153; *ibidem*, Ramowy zakres działania zastępcy szefa Rejonowego (Miejskiego, Dzielnicego) Urzędu Spraw Wewnętrznych ds. Polityczno-Wychowawczych, b.m., b.d., k. 154–155.

²² AIPN, 0743/37, t. 4, Zarządzenie nr 55/82 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie uprawnień kierowników pionu polityczno-wychowawczego, Warszawa, 15 VII 1982 r., k. 223.

²³ *Ibidem*.

²⁴ AIPN, 01225/719, Rozkaz Ministra Spraw Wewnętrznych nr 01/82 w sprawie zatwierdzenia oficerów zajmujących się działalnością polityczno-wychowawczą w niektórych jednostkach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej, Warszawa, 12 III 1982 r., k. 10–15.

polityczna”, a także „wspólne dążenie do zapewnienia wysokiego stanu moralno-politycznego, zwartości i mobilności jednostki oraz skutecznego rozwiązywania problemów ideowo-wychowawczych”²⁵. Tego typu zapisy – cechujące się wysokim poziomem lakoniczności – prowokowały spory kompetencyjne w trakcie podejmowania decyzji kadrowych.

Zadania ZPW

Zakres odpowiedzialności ZPW obejmował programowanie, planowanie, organizowanie, bezpośrednie wykonywanie i kontrolę pracy polityczno-wychowawczej wśród funkcjonariuszy MO i SB, członków ich rodzin, członków rezerw osobowych, rencistów, emerytów i pracowników cywilnych resortu spraw wewnętrznych, członków ORMÓ, a także koordynowanie, wspólnie z instancjami i organizacjami partyjnymi, pracy ideowo-wychowawczej prowadzonej przez organizacje polityczne i społeczno-zawodowe²⁶. W tych ramach znalazły się takie szczegółowe działania, jak: badanie i ocena stanu materialno-politycznego, nastrojów i zdyscyplinowania funkcjonariuszy resortu, wypracowanie w tym zakresie wniosków i zadań, informowanie kierownictwa MSW o wynikach tych badań oraz o prowadzonych działaniach; opracowywanie kierunków i zadań pracy polityczno-wychowawczej, ich planów i programów działania; opracowywanie koncepcji oraz planów i programów szkolenia politycznego; opracowywanie i upowszechnianie własnych wydawnictw informacyjno-propagandowych i szkoleniowych; organizowanie i prowadzenie współpracy z instancjami i organizacjami partyjnymi; umacnianie braterskich kontaktów oraz wymiana doświadczeń z analogicznym aparatem ZSRS i innych państw socjalistycznych; kontrolowanie oraz wzbogacanie form, metod i treści polityczno-wychowawczej w jednostkach organizacyjnych resortu²⁷.

Wytyczne do pracy polityczno-wychowawczej opracowane w początkowym okresie funkcjonowania ZPW MSW koncentrowały się na następujących „głównych kierunkach”: 1) umacnianiu wysokiego stanu moralno-politycznego i dyscypliny kadr resortu oraz niezbędnej mobilności i dyspozycyjności jednostek; pogłębianiu ideowej integracji funkcjonariuszy i pracowników cywilnych, stwarzaniu warunków dla kształtowania właściwych stosunków międzyludzkich oraz rozwiązania spraw socjalno-bytowych; 2) kształtowaniu zaangażowania socjalistycznych postaw

²⁵ AIPN, 0743/37, t. 4, Zarządzenie nr 55/82 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie uprawnień kierowników pionu polityczno-wychowawczego, Warszawa, 15 VII 1982 r., k. 223.

²⁶ AIPN, 01225/718, Zarządzenie nr 042/81 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 30 października 1981 r. w sprawie powołania, organizacji i zakresu działania pionu polityczno-wychowawczego w resorcie spraw wewnętrznych, Warszawa, 30 X 1981 r., k. 32–38.

²⁷ Jedną z form realizowania tych zadań była analiza skarg na działalność funkcjonariuszy MO i SB, przesyłanych zarówno przez obywateli, jak i samych pracowników MSW. Zob. K. Rokicki, *Listy i skargi na działalność MSW w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku w analizach Biura Skarg i Wniosków MSW*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1 (21), s. 85–86.

i oblicza ideowego funkcjonariuszy i ich rodzin we współpracy z instancjami i organizacjami partyjnymi oraz wszystkimi organizacjami społecznymi działającymi w jednostkach; obnażaniu dywersyjnej i kontrrewolucyjnej działalności sił antysocjalistycznych, demaskowaniu ich poprzez szybkie wyprzedzające informacje społeczno-polityczne; wspieraniu inicjatyw terenowych w zakresie tworzenia struktur społeczno-politycznych umacniających władzę ludową; 3) zacieśnianiu współdziałania z instancjami partyjnymi, organami władzy, organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości, „ludowym” Wojskiem Polskim, z aparatem partyjno-politycznym wojska, a także z władzami ORMO i Straży Pożarnej; 4) odbudowaniu autorytetu i pogłębianiu więzi Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa z szerokimi kręgami społeczeństwa w celu tworzenia klimatu wspierającego działania resortu²⁸.

Samo priorytetowe potraktowanie ZPW i jego agend przez kierownictwo MSW jako pionu kluczowego dla uzdrowienia sytuacji w resorcie nie mogło gwarantować jego sukcesu. Stało się to oczywiste już w procesie tworzenia tej struktury. Pomimo „energicznych działań” do początku czerwca 1982 r. nie udało się obsadzić wszystkich etatów polityczno-wychowawczych. Na ogólną liczbę 379 etatów w wydziałach polityczno-wychowawczych komend wojewódzkich obsadzono 273 (72,03 proc.). Wśród najslabiej obsadzonych znalazły się wydziały w KW MO w Płocku (2 obsadzone etaty z 7); KW MO w Ostrołęce (2 z 6); KW MO w Gdańsku (5 z 11); KW MO w Szczecinie (5 z 11); KW MO w Słupsku (4 z 7); KW MO w Tarnobrzegu (4 z 7); KW MO w Koninie (3 z 6); KW MO w Katowicach (8 z 16); w Komendzie Stołecznej (8 z 16)²⁹. W jednostkach podstawowych (komendach miejskich, dzielnicowych i komisariatach) na 351 etatów pracowników ds. polityczno-wychowawczych obsadzono 251 (75,83 proc.). Lepiej sytuacja wyglądała w przypadku zastępców dowódców ZOMO ds. polityczno-wychowawczych w komendach wojewódzkich, gdzie na 49 etatów obsadzonych było 45 (91 proc.).

O realnych uwarunkowaniach pracy ZPW oraz jego agend terenowych świadczy duża rotacja kadr w tej jednostce organizacyjnej. Autorzy analiz powstałych na podstawie wyników 21 kontroli przeprowadzonych w 1987 r. przez ZPW stwierdzali m.in.: „Na jakość pracy polityczno-wychowawczej niekorzystny wpływ miały częste zmiany na stanowiskach inspektorów w wydziałach polityczno-wychowawczych WUSW, zastępców szefów RUSW i ZOMO ds. polityczno-wychowawczych, przedłużające się okresy wakatów, w tym również na stanowiskach kierowniczych pionu polityczno-wychowawczego, oraz przypadkowy dobór kadr”³⁰.

²⁸ AIPN, 0437/2, t. 1, Wytyczne do pracy polityczno-wychowawczej w roku 1982 oraz ważniejsze planowane przedsięwzięcia w tej dziedzinie, Warszawa, 23 III 1982 r., k. 76–77.

²⁹ AIPN, 0437/5, „Biuletyn Zarządu Polityczno-Wychowawczego” 1982, nr 2 (czerwiec), „Informacja o stanie obsadzenia etatów w pionie polityczno-wychowawczym w komendach wojewódzkich MO oraz w jednostkach podstawowych”, k. 42.

³⁰ AIPN, 0437/16, t. 3, „Biuletyn” 1988, nr 3 (41) (czerwiec), J. Jarosz, C. Podhorodecki, „Informacja o nieprawidłowościach występujących w pracy polityczno-wychowawczej w WUSW i szkołach resortowych opracowana na podstawie protokołów kontroli przeprowadzonych w 1987 roku”, k. 3–4.

W maju 1988 r. gen. Kiszczak powołał Kolegium Szefa Służby Polityczno-Wychowawczej MSW. Był to organ opiniodawczy i doradczy szefa Służby Polityczno-Wychowawczej, w której składzie oprócz Kiszczaka znaleźli się dyrektor ZPW i jego zastępca, zastępca dowódcy WOP ds. polityczno-wychowawczych i I sekretarz Komitetu Partyjnego WOP, I sekretarz KD PZPR MSW, zastępca dowódcy NJW ds. polityczno-wychowawczych i I sekretarz Komitetu Partyjnego NJW MSW, zastępca komendanta głównego Straży Pożarnej ds. polityczno-wychowawczych, rzecznik prasowy ministra spraw wewnętrznych, redaktorzy naczelni „W Służbie Narodu” i „Granicy”, przewodniczący Rady Młodzieżowej ZSMP w resorcie spraw wewnętrznych, zastępca komendanta głównego ds. polityczno-wychowawczych, główny specjalista w Sekretariacie Szefa Służby Polityczno-Wychowawczej MSW. Zebrania kolegium należało zwoływać nie rzadziej niż raz na kwartał i zgodnie z instrukcją określającą zasady jego pracy miały one rozpatrywać i oceniać efektywność wdrażania uchwał plenarnych posiedzeń KC PZPR, formy i metody współdziałania aparatu polityczno-wychowawczego z instancjami i organizacjami partyjnymi, projekty dokumentów dotyczących działalności ideowo-wychowawczej itp.³¹

Metody pracy

Praca w ZPW – ze względu na specyfikę – była przesyciona ideologią marksistowsko-leninowską. Dbał o to gen. Tyrała, politruk z „Wojsk Ochrony Pogranicza, który karierę zaczynał w Informacji Wojskowej”³², a także jego następcy i ich podwładni. Pewne wyobrażenie na temat pracy funkcjonariuszy ZPW dają przywołane już rozkazy, zarządzenia i wytyczne, a także programy, publikacje i korespondencja. Podobnie jak w przypadku instancji partyjnych PZPR w jednostkach MSW, funkcjonariusze ZPW pełnili w nich przede wszystkim funkcje szkoleniowe i opiniodawcze. W ten sposób dochodziło do dublowania, a nawet zastępowania działań prowadzonych na poziomie struktur partyjnych³³. W jednej z ogólnych charakterystyk działań podejmowanych przez ZPW gen. Grabowski zauważał: „Istotną rolę w dziele utrzymania wysokiego stanu moralno-politycznego i dyscypliny oraz pełnej mobilizacji i gotowości resortu do działań odegrał zorganizowany tuż przed wprowadzeniem stanu wojennego aparat polityczno-wychowawczy. Organizując swoje struktury, od samego początku rozwijał on wielopłaszczyznową polityczno-wychowawczą, szkoleniowo-propagandową i kulturalno-oświatową działalność wśród funkcjonariuszy i rezerwistów”³⁴.

³¹ AIPN, 0044/30, Decyzja nr pf-19/88 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie powołania Kolegium Szefa Służby Polityczno-Wychowawczej MSW, Warszawa, 30 V 1988 r., k. 75–81.

³² T. Kozłowski, *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989–1990*, Warszawa 2019, s. 27.

³³ D. Wicenty, *Zgnile jabłko...*, s. 275.

³⁴ AIPN, 0437/2, t. 1, Wytyczne do pracy polityczno-wychowawczej w roku 1983, Warszawa, 15 I 1983 r., k. 191.

Między innymi z myślą o lektorach prowadzących szkolenia Wydział Szkolenia i Propagandy, a więc Wydział II ZPW, wydawał „Biuletyn Informacyjny”. W opracowaniach publikowanych w poszczególnych numerach sporo miejsca poświęcano doktrynie marksistowsko-leninowskiej i związanym z jej interpretacją przemianom systemowym, historii i bieżącym działaniom opozycji, analizowano różnego typu zagrożenia dla systemu politycznego w kraju i za granicą oraz wskazywano, jak im przeciwdziałać. Niektóre z numerów miały charakter tematyczny. Numer 11 (23) z 1987 r. był np. w całości poświęcony „drugiemu obiegowi” wydawniczemu w krajach socjalistycznych³⁵, a nr 10 (35) z roku 1988 przemianom i przebudowie w ZSRS w kontekście XIX Wszechzwiązkowej Konferencji KPZS³⁶. Wydział I ZPW wydawał natomiast „Biuletyn”, w którym starano się umieszczać informacje, opracowania i zestawienia przydatne w kształtowaniu postaw polityczno-wychowawczych funkcjonariuszy, żołnierzy i pracowników MSW. Stałym punktem były także relacje dotyczące „wydarzeń nadzwyczajnych i naruszeń dyscypliny przez funkcjonariuszy i rezerwistów”. Zakładano, że zestawienie różnego typu sytuacji patologicznych związanych z wykonywaniem obowiązków zawodowych i funkcjonowaniem w społeczeństwie podziała mobilizująco na innych. Z czasem w „Biuletynie” zaczęto omawiać także przykłady zachowań godnych pochwały i naśladowania.

Dyrektor ZPW ustalał zarówno tematykę, jak i zakres czasowy prowadzonych szkoleń politycznych. W styczniu 1982 r. omawiano dwa zagadnienia: 1) „Istotę i przyczyny wprowadzenia stanu wojennego” oraz 2) „Rzeczywiste oblicze sił kontrrewolucyjnych, cele i charakter działalności NSZZ »Solidarność« w świetle niektórych materiałów tego związku”. Funkcjonariuszy MO obowiązywał udział w cotygodniowym szkoleniu na temat aktualnej sytuacji społeczno-politycznej, trwającym 25–30 min, i raz w miesiącu w szkoleniu czterogodzinnym. Funkcjonariusze jednostek manewrowych (ROMO, ZOMO) mieli w każdym tygodniu uczestniczyć w jednym dwugodzinnym szkoleniu oraz w trwającej 30–45 min „informacji politycznej”. Pracowników cywilnych obowiązywał udział w trwającej 30–45 min „informacji politycznej” raz w tygodniu³⁷.

Funkcjonariusze ZPW zgodnie z zarządzeniem nr 32 ministra spraw wewnętrznych z 1 kwietnia 1982 r. brali udział w przeglądach kadrowych³⁸, powierzono im również badanie stanu moralno-politycznego i nastrojów w jednostkach MO i SB³⁹. Działania związane z drugim z wymienionych zadań obejmowały zbieranie i ewi-

³⁵ AIPN, 657/540, „Biuletyn Informacyjny” 1987, nr 11 (23), „Wydział Szkolenia i Propagandy ZPW MSW”.

³⁶ AIPN, 657/507, „Biuletyn Informacyjny” 1988, nr 10 (35), „Wydział Szkolenia i Propagandy ZPW MSW”.

³⁷ AIPN, 0437/2, t. 1, Pismo dyrektora ZPW do zastępcy ds. polityczno-wychowawczych Biura „C” MSW, Warszawa, 4 I 1982 r., k. 53.

³⁸ *Ibidem*, Zarządzenie nr 32/82 Ministra Spraw Wewnętrznych wprowadzające „Wytuczne w sprawie okresowych przeglądów kadrowych”, Warszawa, 1 IV 1982 r., k. 133–145.

³⁹ *Ibidem*, Zarządzenie nr 39/82 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 7 maja 1982 r. w sprawie badania stanu moralno-politycznego i nastrojów w jednostkach Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa, Warszawa, 7 V 1982 r., k. 147.

dencjonowanie informacji na ten temat; analizę zebranych informacji oraz ocenę stanu moralno-politycznego i nastrojów; czuwanie nad obiegiem opracowywanych informacji; ocenę efektywności pracy polityczno-wychowawczej mającej wpływ na stan moralno-polityczny i nastroje w jednostkach MO i SB⁴⁰.

Wśród metod pracy funkcjonariuszy ZPW znalazła się także systematyczna praca kulturalno-oświatowa, przez którą zamierzano doskonalić „socjalistyczne stosunki międzyludzkie” i „wykonawstwo zadań służbowych” oraz kształtować „stan moralno-polityczny”. Gama przewidzianych przedsięwzięć w teorii była bardzo szeroka, od rewitalizacji bibliotek w poszczególnych jednostkach i promocji czytelnictwa do organizacji przeglądów orkiestr milicyjnych. Wśród tych działań (za które odpowiadali funkcjonariusze Wydziału III ZPW) można ponadto umiejscowić organizowanie uroczystych akademii i koncertów, seminariów, konkursów, plenerów artystycznych, festynów, zabaw choinkowych dla dzieci, a także klubów i generalnie wypoczynku dla funkcjonariuszy MSW. W praktyce okazywało się, że ten segment działań, znajdujący się w kompetencjach Służby Polityczno-Wychowawczej, „funkcjonuje w wielu województwach bez należytej troski i inspiracji ze strony zastępców szefów ds. polityczno-wychowawczych”⁴¹. W zakres pracy kulturalno-wychowawczej wchodziło również wspieranie przez funkcjonariuszy ZPW działalności kół rodzin milicyjnych, klubów emerytów i rencistów czy resortowych kół Ligi Kobiet.

W 1986 r. dyrektorowi ZPW przybyło nowych obowiązków – w grudniu 1985 r. w MSW wdrożono bowiem „zasady etyki i obyczajów”⁴², a koordynować proces ich realizacji w praktyce miał szef Służby Polityczno-Wychowawczej we współpracy z dyrektorem ZPW⁴³. Kuriozalny charakter całego tego przedsięwzięcia obnażał aksjologiczną dekadencję kierownictwa MSW, naginającego obiektywne zasady i normy do potrzeb swojego resortu⁴⁴ oraz państwa policyjnego⁴⁵. Pracownicy ZPW w ramach przygotowań do tego przedsięwzięcia i potem w trakcie jego realizacji sporządzali specjalne opracowania, np. „Wytyczne w sprawie kształtowania naukowego światopoglądu oraz upowszechniania świeckiej obyczajowości i obrzędowości

⁴⁰ *Ibidem*, Wytyczne w sprawie poznawania, analizowania stanu moralno-politycznego i nastrojów oraz informowania o nich w jednostkach MO i SB, stanowiące załącznik do Zarządzenia nr 39/82 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 7 maja 1982 r. w sprawie badania stanu moralno-politycznego i nastrojów w jednostkach Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa, Warszawa, 7 V 1982 r., k. 149–152.

⁴¹ AIPN, 03267/30, „Biuletyn Zarządu Polityczno-Wychowawczego” 1985, nr 3 (23) (czerwiec), „Kultura nie od święta”, k. 40.

⁴² AIPN, 01096/19, Decyzja nr 38 Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie wdrażania zasad etyki i obyczajów funkcjonariuszy SB i MO w resorcie spraw wewnętrznych, Warszawa, 9 XII 1985 r., k. 69.

⁴³ D. Wicenty, *Zgnile jabłko...*, s. 276.

⁴⁴ B. Wójcik, *W trosce o moralność służb – standardy etyczne MSW i ich realizacja przez funkcjonariuszy SB i MO ze szczególnym uwzględnieniem pionu śledczego* [w:] *Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego (1944–1990)*, red. M. Dźwiągła, P. Skubisz, Warszawa–Szczecin 2017, s. 565–568.

⁴⁵ A. Zybortowicz, *Niewidoczna władza: komunistyczne państwo policyjne w Polsce lat osiemdziesiątych* [w:] *Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, red. R. Bäcker *et al.*, Warszawa 1997, s. 154–162.

w resorcie spraw wewnętrznych⁴⁶; „Ślubowanie, zasady etyki i obyczaje funkcjonariuszy SB i MO wzorem naszego postępowania”⁴⁷; „Zasady etyki i obyczajów funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej PRL”⁴⁸. Do obowiązków funkcjonariuszy ZPW należało również prowadzenie szkoleń oraz walidacji w tym zakresie. Działania te wpisywały się w szerszy kontekst realizowanego w PRL od dziesięcioleci programu promowania kultury socjalistycznej, za której przejawy uznawano m.in. „światopogląd naukowy” (marksistowsko-leninowski) oraz kierowanie się w życiu wytycznymi świeckiej obyczajowości i obywatelskości. W MSW za realizację tego programu oprócz przełożonych wszystkich szczebli odpowiadał aparat społeczno-polityczny, który miał „ściśle współdziałać” z organizacjami partyjnymi, młodzieżowymi i społecznymi⁴⁹.

O efektach pracy ZPW świadczy m.in. wewnętrzne opracowanie przygotowane na początku 1989 r. Na podstawie informacji przekazanych z poszczególnych jednostek organizacyjnych ZPW wyciągnięto następujący wniosek: „stwierdza się przewartościowanie opinii i ocen funkcjonariuszy, żołnierzy i pracowników resortu polegające na odchodzeniu od dotychczasowych stereotypów myślenia [...] oraz istotny wzrost zainteresowania sprawami materialnymi i socjalno-bytowymi”⁵⁰. Przyczyną radykalizacji nastrojów wśród przedstawicieli tej grupy zawodowej miały być „znużenie i frustracja na tle braku znaczącego postępu w reformowaniu życia społeczno-politycznego i gospodarczego [...] w kraju”⁵¹. Wyrazem tych nastrojów stał się „systematycznie wzrastający stopień akceptacji decyzji rządu, przy malejącym uznaniu dla poczynań kierownictwa partii”⁵². Sami funkcjonariusze ZPW krytycznie oceniali wyniki pracy w ramach tej struktury MSW. Wśród przyczyn niepowodzeń związanych z kształtowaniem postaw moralno-politycznych osób zatrudnionych w MSW wskazywali m.in. brak właściwego przygotowania np. w zakresie wiedzy psychologiczno-pedagogicznej funkcjonariuszy odpowiedzialnych za pracę polityczno-wychowawczą, „brak odwagi, a często i możliwości przekazywania ujawnionych nieprawidłowości”; niedoskonały obieg informacji; niedoceniające pracy polityczno-wychowawczej przez przełożonych; „tempo przemian społeczno-politycznych, gospodarczych, ekonomicznych i innych, ich głębokość

⁴⁶ AIPN, 0437/2, t. 2, Wytyczne w sprawie kształtowania naukowego światopoglądu oraz upowszechniania świeckiej obyczajowości i obywatelskości w resorcie spraw wewnętrznych, ZPW MSW, Warszawa 1984.

⁴⁷ AIPN, 1626/7, Ślubowanie, zasady etyki i obyczaje funkcjonariuszy SB i MO wzorem naszego postępowania, ZPW MSW, Warszawa 1984.

⁴⁸ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie, 00372/46, Zasady etyki i obyczajów funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej PRL, ZPW MSW, Warszawa 1985.

⁴⁹ AIPN, 0437/2, t. 2, Wytyczne w sprawie kształtowania naukowego światopoglądu oraz upowszechniania świeckiej obyczajowości i obywatelskości w resorcie spraw wewnętrznych, ZPW MSW, Warszawa 1984, k. 121.

⁵⁰ AIPN, 01728/163, Opinie i poglądy środowisk resortu wobec problemów sformułowanych przez premiera Mieczysława Rakowskiego na X Plenum KC PZPR, Warszawa, 12 I 1989 r., k. 14.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, k. 14–15.

i zakres”⁵³. Słabością ZPW była specyfika działań podejmowanych przez funkcjonariuszy tej struktury, miały one bowiem w większym stopniu charakter dyscyplinujący niż ideowo motywujący. Był to też jeden z powodów, dla których spotykali się oni z antypatycznym nastawieniem swoich resortowych koleżanek i kolegów.

Na temat utworzenia ZPW i pracy w nim niezwykle krytycznie wypowiadał się były szef Służby Wywiadu i Kontrwywiadu, podsekretarz stanu w MSW Władysław Pożoga. Było to, według niego, „absurdalne pociągnięcie”, ponieważ „stworzono nienormalną sytuację. Usiłowano przenieść wojskowe doświadczenia na całkiem inny grunt. Dodano setki etatów, pościągano ludzi. Miotano się, chandrycząc, w jaki sposób ustawić organizację partyjną, kto ma komu podlegać: służba polityczno-wychowawcza organizacji czy odwrotnie. [...] Do obsadzenia etatów zbierano chętnych z różnych departamentów. Kto miał kłopoty w normalnej pracy, mógł znaleźć przytulisko u politruków. Wkrótce był to ogromnie hałaśliwy zbiór różnych nieudaczników wrzeszczących o marksizmie, pryncypialnych i gorliwych. [...] Pracownicy tej służby mieli jedną niezrównaną cechę: potrafili wytłumaczyć każde, nawet najgłupsze, pociągnięcie resortu jako sprawę potrzebną, korzystną, a nawet niezbędną”⁵⁴. Z kolei Jan Widacki podkreślał jeszcze inny aspekt działalności ZPW: „Głównym zadaniem tego pionu było dbanie o czystość linii i prawidłowość postaw funkcjonariuszy MO i SB. To inspektorzy tego pionu, zastępcy szefów WUSW i RUSW do spraw polityczno-wychowawczych, śledzili swych kolegów, czy aby nie pobłądzili oni i nie odeszli od jedynie słusznych zasad marksizmu-leninizmu. To oni szpiegowali, czy ktoś z funkcjonariuszy nie ochrzcił dziecka, nie brał ślubu kościelnego albo – nie daj Boże – nie sprawił komuś w rodzinie pogrzebu z udziałem księdza. W razie wytropienia takiej »zbrodni« przeciw komunistycznemu sumieniu funkcjonariusze tego pionu sporządzali notatki do szefów, występowali z wnioskiem o podjęcie kroków dyscyplinujących”⁵⁵. Negatywny stosunek koleżanek i kolegów do funkcjonariuszy z pionu polityczno-wychowawczego nie może zatem dziwić. Uważali ich za „pasożytów i nierobów, którzy zamiast wziąć się do rzetelnej milicyjnej pracy, tylko myszkują i w gruncie rzeczy obijają się, a czasem, gdy coś znajdują, robią świństwa”⁵⁶.

⁵³ AIPN, 01728/179, „Biuletyn” 1989, nr 3 (47) (czerwiec), Mieczysław Szczepaniak, naczelnik WPW WUSW w Kaliszu, „Problemy efektywności pracy polityczno-wychowawczej”, k. 10.

⁵⁴ H. Piecuch, *Pożoga. W. Jaruzelski nigdy tego nie powie*, Warszawa 1996, s. 211. „Nazywano ten zarząd Ministerstwem Paniki i Propagandy Sukcesu. [...] Ich dziełem jest upowszechnianie i nadanie nowego blasku takim pojęciom na określenie opozycji, jak: warchoły, utrzymanki CIA, nie-Polacy, politykierzy, naprawiacze, zdrajcy ojczyzny, ludzie z marginesu społecznego, męty społeczne, prowokatorzy, mąciciele, mierni Polacy, wrogowie Polski Ludowej... [...] Na szczęście zajmowali się oni jedynie informowaniem z dziedziny ducha, czyli sieczką propagandową. Bardzo dokładnie czytali »Trybunę Ludu« i broszury GZP [Głównego Zarządu Politycznego LWP], przygotowując z tego mało strawną papkę, w której bez względu na sytuację społeczno-gospodarczą nadal udowadniali wyższość systemu socjalistycznego nad kapitalistycznym” (*ibidem*, s. 212).

⁵⁵ J. Widacki, *Czego nie powiedział generał Kiszczał*, Warszawa, 1992, s. 148.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 151.

Zakończenie

Realizacja zadań stawianych funkcjonariuszom ZPW była trudna już ze względu na sam zakres pracy polityczno-wychowawczej. Wytaczając jej kierunki w 1983 r., płk Grabowski wymieniał: zapewnienie wysokiego stanu zwartości moralno-politycznej i dyscypliny kadr resortu; umacnianie ideowej integracji kolektywów pracowniczych; kształtowanie głęboko ideowych i zaangażowanych postaw funkcjonariuszy, pracowników i ich rodzin; umacnianie przyjaźni polsko-sowieckiej; pogłębianie współdziałania z terenowymi instancjami PZPR, organami władzy i LWP; odbudowę autorytetu i wysokiej opinii MSW w społeczeństwie⁵⁷.

Mimo różnych prób odizolowania funkcjonariuszy MSW od reszty społeczeństwa w przestrzeni publicznej (odrębne miejsca zamieszkania i wypoczynku, ośrodki zdrowia, sklepy itp.) pozostawali oni pod wpływem najbliższego rodzinnego otoczenia. W neutralizacji wewnętrznych programów, które miały ideowo formatować funkcjonariuszy, niebagatelne znaczenie miała przyspieszająca w latach osiemdziesiątych rewolucja informacyjna. Resortową indoktrynację osłabiały także efekty rewolucji Solidarności, która wśród Polaków coraz silniejszym czyniła przekonanie, że socjalizm jest systemem zdyskredytowanym moralnie i ekonomicznie, a co więcej – możliwym do obalenia. Okazywało się również, że wniosłe odwołania do ideałów marksizmu-leninizmu jako podstawy wyprowadzenia norm i zasad moralnych w praktyce przynoszą mierne rezultaty. Nie pomagały one chociażby w rozwiązaniu podstawowego w tej grupie zawodowej problemu nadużywania alkoholu czy we wzmacnianiu resortowego etosu pracy. Dyrektor ZPW w 1986 r. wymienił następujące wysoce naganne zachowania (których „liczba w pewnych kategoriach nie maleje, a nawet wykazuje tendencję wzrostową”) funkcjonariuszy MSW: przestępstwa z niskich pobudek, głównie z chęci zysku; wydarzenia z bronią służbową, zwłaszcza zaś przypadki jej utraty po służbie; samobójstwa dokonane oraz spożywanie alkoholu w służbie i nadużywanie go po służbie⁵⁸. Część funkcjonariuszy MSW pozostawała jednak wierna wpojonym ideałom i nadal chciała strzec ustroju socjalistycznego i kierowniczej roli PZPR. Ta grupa przewidywała, że wzrost swobód obywatelskich doprowadzi do anarchii, dezorganizacji życia społecznego i sytuacji gospodarczej oraz wyrażała obawy, że „proces demokratyzacji może osłabić rangę i rolę funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych w ochronie bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego”⁵⁹.

⁵⁷ AIPN, 0437/2, t. 1, Wytyczne do pracy polityczno-wychowawczej w roku 1983, Warszawa, 15 I 1983 r., k. 195.

⁵⁸ AIPN, 0437/3, Wytyczne do pracy polityczno-wychowawczej w resorcie spraw wewnętrznych w 1986 r., Warszawa, 12 IV 1986 r., k. 37.

⁵⁹ *Ibidem*, Informacja o opiniach, poglądach i ocenach funkcjonariuszy SB i MO wobec dokonujących się w kraju przemian politycznych, gospodarczych i społecznych oraz problemów wewnątrzresortowych, Warszawa, 16 III 1988 r., k. 593.

Ostatecznie ZPW stracił rację bytu w obliczu przemian społeczno-politycznych, które przyspieszyły w Polsce po wyborach czerwcowych 1989 r., i został rozwiązany na mocy zarządzenia nr 95 ministra spraw wewnętrznych z 21 listopada tego roku. Likwidacji uległy „wszystkie stanowiska ds. polityczno-wychowawczych występujące w jednostkach organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych”, moc traciło również zarządzenie 042/81 z 30 października 1981 r.⁶⁰ Funkcjonariusze z rozwiązanego zarządu „znaleźli zatrudnienie w Departamencie Szkolenia i Wychowania”⁶¹.

Po uchwaleniu Ustawy z dnia 16 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz ich rodzin⁶² wielu byłych funkcjonariuszy ZPW zaczęło kwestionować zaliczenie okresu ich zatrudnienia w tym pionie do służby w organach bezpieczeństwa państwa w rozumieniu Ustawy z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów⁶³. W związku z wnoszonymi przez ich pełnomocników sprawami sądy RP różnych instancji wydawały sentencje dotyczące umiejscowienia ZPW w strukturze MSW⁶⁴.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie (AIPN Rz).

Akty prawne

Ustawa z dnia 16 grudnia 2016 r. o zmianie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Więziennej oraz ich rodzin, DzU 2016, poz. 2270.

Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów, DzU 2006, nr 218, poz. 1592.

⁶⁰ AIPN, 0045/99, Zarządzenie nr 95 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 listopada 1989 r. w sprawie likwidacji i przekształcenia niektórych służb i jednostek organizacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, k. 370–372.

⁶¹ *Historyczno-prawna analiza...*, s. 131.

⁶² DzU 2016, poz. 2270.

⁶³ DzU 2006, nr 218, poz. 1592.

⁶⁴ „W kwestii składu organizacyjnego Służby Bezpieczeństwa zdania są podzielone” (P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1 (3), s. 51).

Opracowania

- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.
- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.
- Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990)*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.
- Kozłowski T., *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989–1990*, Warszawa 2019.
- Majchrzak G., *Rozpracowanie organów kierowniczych NSZZ „Solidarność” przez Służbę Bezpieczeństwa 1980–1982*, Warszawa 2021.
- Piecuch H., *Pożoga. W Jaruzelski nigdy tego nie powie*, Warszawa 1996.
- Piotrowski P., *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1 (3).
- Pleskot P., *W cieniu centrali. Struktury pionu SB Komendy Stołecznej MO i Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych w latach 1975–1990*, Warszawa 2018.
- Rokicki K., *Listy i skargi na działalność MSW w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku w analizach Biura Skarg i Wniosków MSW*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2013, nr 1 (21).
- Wicenty D., *Zgniłe jabłka, zepsute skrzynki i złe powietrze. Dysfunkcje w Służbie Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, Gdańsk–Warszawa 2018.
- Widacki J., *Czego nie powiedział generał Kiszczak*, Warszawa 1992.
- Wójcik B., *W trosce o moralność służb – standardy etyczne MSW i ich realizacja przez funkcjonariuszy SB i MO ze szczególnym uwzględnieniem pionu śledczego [w:] Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego (1944–1990)*, red. M. Dźwigał, P. Skubisz, Warszawa–Szczecin 2017.
- Zybertowicz A., *Niewidoczna władza: komunistyczne państwo policyjne w Polsce lat osiemdziesiątych [w:] Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, red. R. Bäcker et al., Warszawa 1997.

Streszczenie: Skala zmian dotyczących postaw i przekonań funkcjonariuszy i pracowników MSW na przełomie lat 1980 i 1981 oraz ich intensywność wzbudziła poważne zaniepokojenie zarówno wśród kierownictwa resortu, jak i w ogóle rządzących. W tych okolicznościach powołanie Zarządu Polityczno-Wychowawczego MSW stało się swoistą światopoglądową akcją ratunkową, która miała ocalić członków formacji stojącej na straży zdobyczy socjalizmu przed zgubnym wpływem narastającej w polskim społeczeństwie świadomości, że narzucony mu po 1945 r. system polityczny i ideały socjalistyczne stały się przeżytkiem. ZPW nie mógł przeciwdziałać tym tendencjom, nie potrafił ani poprawić marki MSW na zewnątrz, ani wzbudzić odpowiedniej motywacji czy też kształtować właściwej świadomości klasowej funkcjonariuszy, żołnierzy i pracowników resortu. Na początku 1989 r. również w tej grupie zawodowej mało już kto wierzył w skuteczność socjalistycznych recept na życie w dostatku i ładzie społecznym. W artykule omówiono okoliczności utworzenia ZPW, jego strukturę organizacyjną i niektóre aspekty funkcjonowania.

Słowa kluczowe: Zarząd Polityczno-Wychowawczy MSW, Służba Polityczno-Wychowawcza MSW, funkcjonariusze, żołnierze i pracownicy cywilni MSW

Bogusław Wójcik (ur. 1967) – doktor habilitowany nauk humanistycznych, główny specjalista w Oddziałowym Biurze Badań Historycznych IPN w Rzeszowie, wykładowca w Małopolskiej Wyższej Szkole Ekonomicznej w Tarnowie. Opublikował m.in.: *„Być pomocnikiem partii”. Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej w służbie PZPR i ideologii marksistowsko-leninowskiej* (2023); *Młodzież antysystemowa w Polsce południowo-wschodniej w latach 1957–1989* (2016); *Represje aparatu komunistycznego wobec PSL na Rzeszowszczyźnie w latach 1945–1949* (2010); *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956 – w świetle dokumentów* (2009).

The Origins, Organisational Structure, Tasks and Working Methods of the Political and Educational Directorate of the Ministry of Internal Affairs (1981–1989)

Abstract: The range of changes in the Ministry of Internal Affairs officer and employee attitudes, and beliefs in late 1980 and early 1981 as well as its profoundness, raised serious concerns among both the ministry's leadership and people in power in general. In these circumstances, the establishment of the Political and Educational Directorate of the Ministry of Internal Affairs became a kind of ideological rescue operation to save members of the formation guarding the achievements of socialism from the destructive influence of the Polish society's growing awareness that the political system and socialist ideals imposed on it after 1945 had become a relic of the past. The Directorate was not able to counteract these tendencies and could not improve the Ministry of Internal Affairs image, nor raise adequate motivation or shape proper class consciousness among officers, soldiers and employees of the ministry. At the beginning of 1989, also in this professional group, few people believed in the effectiveness of socialist recipes for a life of prosperity and social order. The article discusses the circumstances of the establishment of the Directorate, its organisational structure and some aspects of its operation.

Keywords: Political and Educational Directorate of the Ministry of Internal Affairs, Political and Educational Service of the Ministry of Internal Affairs, officers, soldiers and civilian employees of the Ministry of Internal Affairs

Bogusław Wójcik (b. 1967) – PhD habil., historian, chief specialist at the Historical Research Office at the Institute of National Remembrance Branch in Rzeszów and lecturer at the Małopolska Higher School of Economics in Tarnów. He published, i.a.: *„Być pomocnikiem partii”. Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej w służbie PZPR i ideologii marksistowsko-leninowskiej* [“To Be an Aide to the Party”. Society for the Promotion of Secular Culture in

the Service of the Polish United Workers' Party and Marxist-Leninist Ideology] (2023); *Młodzież antysystemowa w Polsce południowo-wschodniej w latach 1957–1989* [Anti-System Youth in South-Eastern Poland in 1957–1989] (2016); *Represje aparatu komunistycznego wobec PSL na Rzeszowszczyźnie w latach 1945–1949* [Repressions by the Communist Apparatus against PSL in the Rzeszów Region in 1945–1949] (2010); *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956 w świetle dokumentów* [Independence Youth Organizations in the Rzeszów Region in 1944–1956 in the Light of Documents] (2009).